

על עשבים רעים בעמק בית-שאן

אורי אליאב

זון משכר (*Lolium temulentum* L.) * מופיע בעיקר כעשב רע בשדות החיטה. הזון לא רק מתחרה בחיטה במים, ובמזון, אלא גם משכר כפי ששמו מעיד עליו. בגלל הדמיון בין זרעי הזון וזרעי החיטה - קשה להפריד ביניהם. כאשר זרעי הזון נטחנים יחד עם החיטה - טיב הקמח לקוי ומשפיע לרעה על המשתמשים בקמח זה.

האוכל לחם (בעיקר לחם טרי) האפוי מקמח זה סובל משכרות (כאילו משתיית אלכוהול), אינו יציב על הרגליים וסובל מסחרחורת. הפלחים פונים לאדם כזה בשאלה: "מה לך, מאכל זוואן? כאנך מזוון?". מסתבר שנוצר פועל "זוון" משם עצם זוואן (=זון) כי התופעה נפוצה ביותר.

תרנגולות שאכלו גרעיני זון מראות גם הן סימנים של שכרות. מסופר על מקרה של גמל אשר הוביל תבואה לגורן, צנח ורבץ תחת משאו משום שאכל משדה חיטה משובש בזון. לדברי הפלחים, השפעת הזון חולפת תוך שעות ספורות.

כעשב מרעה עלי הזון נאכלים היטב על ידי בהמות הבית ואין ניכרות השפעות לואי. ישנם שמות של מקומות על שם הזון, כגון עין זיואן וח' זיואן בעמק הירדן, למרגלות כוכב הירדן מעל לנוה אור (ח' זיואן אינה קיימת כיום).

אורי אליאב הוא מדריך וחוקר טבע מקיבוץ טירת צבי.

* ראה גם מאמר על זון משכר בחפירות ארכיאולוגיות מאת מרדכי כסלו בחוברת מס' 7.

חרדל לבן - מצליב הבר המבוקש על ידי האדם בעמק בית-שאן

חרדל לבן (*Sinapis alba* L.) הוא עשב רע בשדות השלחין של המשק העברי בעמק בית-שאן. הוא נפוץ גם בצידי דרכים ושדות מזובלים. בדרומו של העמק, בסביבות כפרים ערביים תפוצתו פוחתת והולכת, ושם הוא קשור בעיקר למקומות מזובלים (מרבצי בהמות) או למקומות שבהם היו נטויים אוהלים. לתפוצה כזו יש בערבית כינוי מיוחד: "מד'פר", כלומר מזבלות, והכוונה היא לצמחים רודרליים.

כביש הבקעה בקטע שלאורך הקו הירוק לשעבר מסמן את הגבול בין תפוצה רחבה של החרדן הלבן לתפוצה מצומצמת. ייתכן שכל תפוצתו משפיעה גם הרעייה - בצפונו של העמק הוא נפוץ יותר בגלל העדר כמעט של רעיית בהמות, בעוד שבחלקו הדרומי הרעייה חזקה יותר. כנראה שגם השימוש הנרחב בקוטלי עשבים במשק היהודי משפיע על תפוצתו הנרחבת בחלק הצפוני של העמק.

החרדל הלבן ("חרדלה" בפי הפלחים, "שלוויה" בפי הבדווים) נמצא בשימוש על ידי הערבים כצמח מאכל. הגבעולים הרכים והעלים הצעירים נאכלים כשהם קצוצים בתוך לבן או כנותני טעם לסלט ירקות. רועים נוהגים לתבל את הפת בגבעולים רכים של חרדל לבן המזדמן להם בדרום. בסביבות הישובים הערביים החרדל הלבן אינו שכיח, משום שהמקנה נוגס את גבעולי החרדל הצעירים. לכן נוהגים תושבי הכפרים לבוא למשקים היהודיים כדי לאסוף את גבעולי החרדל המצוי כאן בשפע.

החקלאים מטובאס (שלהם חקלאות בעל) היורדים לבקעה לעבוד בחקלאות שלחין, לוקחים אתם הביתה בעונה המתאימה אגודות אחדות של גבעולי חרדל. יש בטובאס פלחים המפזרים כמות קטנה של זרעי חרדל לבן בחצר הבית בקרבת בור המים או תחת המרזב, כדי לקבל אספקה טריה של גבעולי חרדל בעונה. בשנים הבאות ממשיך החרדל וזורע את עצמו ולפלחים יש אספקה קבועה של חרדל לתיבול הסלט. זוהי דוגמא להפצה מכוונת בידי אדם של צמח שהוא עשב רע בחקלאות השלחין.

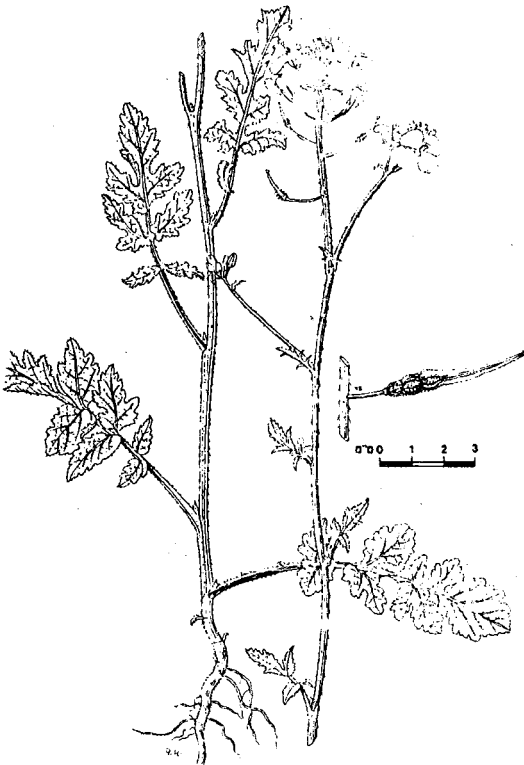
כאשר צמחי החרדל מבשילים את פירותיהם באביב - הבהמות עדיין אוכלות את הצמחים, אך אינן להוטות עוד אחריו במיוחד. אכילה רבה מדי של חרדל משפיעה לרעה על טעם החלב ועל כן רועה נבון ירחיק את העדרים משטחים שבהם החרדל נפוץ.

צמח דומה לחרדל הוא הלפתית המצויה, אך היות שרק החרדל הלבן מבוקש, נהוג לכנות אל הלפתית "הורת אל חרדל", הווה אומר: המתחרה של החרדל. אין נוהגים להשתמש בבן-חרדל למרות ששמו המדעי *Eruca sativa* מרמז על היותו גידול תרבותי.

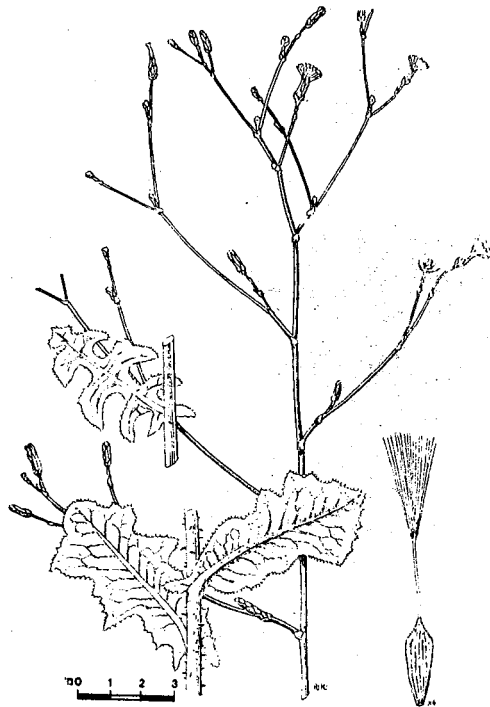
חסת המצפן

חסת המצפן (*Lactuca serriola*) נפוצה מאוד בעמק בית-שאן במשקים טירת-צבי ושדה אליהו ובמושב שדי-תרומות בערימות של פסולת בניין, בצידוי כבישים וגם בשטחי-בור שאליהם זורמים מים. כאשר מדרימים מטירת צבי לעבר מחולה נעלמת למעשה חסת המצפן. הקו הירוק לשעבר מהווה כעין גבול להתפשטות חסת המצפן. אחת הסיבות לכך כנראה היא שבשטח הערבי יש בהמות האוכלות את הצמח, ואילו באזורים היהודיים הצמח נפוץ משום שכמעט אין בהמות האוכלות אותו.

עשרות פלחים מהכפרים עין ביידה וברדלה בדרום עמק בית-שאן לא זיהו כלל צמחי חסת המצפן בלתי פורחים שהובאו אליהם. היו אלה אנשים מבוגרים או רועים שיש לשער שמכירים היטב את צמחית הבר. חלק טענו שהצמח מזכיר להם עולש, ואחרים אמרו שבגלל המיץ החלבי זהו מין חלכלוב (המוכר להם היטב).

חרדל לבן

חסת המצפן